

Araştırma Makalesi / Research Paper

AZERBAYCAN HALKININ SOSYOKÜLTÜREL DÜŞÜNCESİNDE MİLLÎ İDEAL MEFKÛRESİNİN ŞEKİLLENMESİ VE “MOLLA NASREDDİN”CİLER (C. MEMMEDKULUZADE VE Ö. F. NEMANZADE’NİN SANATLARI TEMELİNDE)

Vüsale TAĞIZADE*

Öz

Millî ideal, her ulusun ulusal varoluşunda, ulusal öz farkındalık sürecinde son derece önemli, öncü bir faktördür, kendisinde geniş ve çeşitli ulusal gerçeklikleri ihtiva eder. Millî ideal, halkın ulusal kimliğini onaylamasının, ulusal varoluşunun manevi ve ideolojik temelini, özgürlüğe, bağımsızlığa, mutluluğa ve ilerlemeye giden yolunun pusulasıdır. Makalede Azerbaycan edebiyatında millî ideal mefkûresinin oluşum tarihine dikkat çekilerek, 19. yüzyılın ortalarında ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan sosyo-politik düşüncesinde millî ideal konusunun özellikleri ele alınmaktadır.

20. yüzyılın başlarında *Molla Nasreddin* dergisi, Azerbaycan’ın edebî, kültürel ve sosyal ortamında, millî idealler uğruna mücadelede özel bir role sahipti ve bu yönde “Molla Nasreddin”cilerin faaliyeti Azerbaycan’ın sosyokültürel düşünce tarihinde özel değer arz etmektedir. *Molla Nasreddin* dergisinin editörü, yayıncısı, 20. yüzyılda Azerbaycan halkının millî kimlik bilincinin şekillenmesinde müstesna hizmetleri olan, büyük yazar Celil Memmedkuluzade’nin önderliğinde “Molla Nasreddin”ciler Azerbaycan’ın sosyal, edebî ve kültürel ortamında ulusal idealin ortaya çıkmasında eşi görülmemiş bir rolü üstlenmiş oldular. Makalede derginin ve dergi yazarlarının müstesna faaliyetleri millî ideal mefkûresi açısından

Geliş Tarihi/ Date Applied: 14.12.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 05.02.2021

Makalenin Künyesi: Tağızade, V. (2021). “Azerbaycan Halkının Sosyokültürel Düşüncesinde Millî İdeal Mefkûresinin Şekillenmesi ve ‘Molla Nasreddin’ciler (C. Memmedkuluzade ve Ö.F. Nimanzade’nin Sanatları Temelinde)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 283-300.

DOI: 10.24155/tdk.2021.167

* Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Bölümü, v.tagisoy@yandex.ru

ORCID: 0000-0002-1417-8497

araştırma objesine dönüştürülmüştür. Bu kapsamlı bir konu olduğundan, konu "Molla Nasreddin" cilerin sosyo-politik yazıları üzerinden ele alınmıştır. Sosyo-politik yazılar ve millî ideal mefkûresi açısından Celil Memmedkuluzade ve Ömer Faik Nemanzade'nin sanatı daha zengin olduğu için, makalede bilimsel sorunun çözülmesinde bu iki sanat insanının eserleri ve faaliyetleri millî ideal açısından araştırılmaktadır.

Burada *Molla Nasreddin* ve *Füyûzat*'cılarının ulusal ideallerindeki farklılıklar ve benzerlikler hakkında bilgi verilerek tartışılan fikirlerin modernlik açısından önemine dikkat çekilmektedir.

Çalışmamızda edebî eleştiri tarihinde müstesna bir yeri olan *Molla Nasreddin* dergisinin, Celil Memmedkuluzade'nin ve Ömer Faik Nemanzade'nin sanatında millî ideal konusunun incelenmesinde Azerbaycan'da yapılan bilimsel araştırmaların yanı sıra, konuyla ilgili Türkiye'de yayınlanan özgün bilimsel araştırmalara dikkat çekilir, örnekler verilir.

Anahtar sözcükler: *Molla Nasreddin*, gazetecilik, nesir, Azerbaycan Edebiyatı, C. Memmedkuluzade, Ö. F. Nemanzade, millî ideal.

Formation of the National Ideals in the Social and Cultural Thought of the Azerbaijani People and the "Mollanasreddinists" (Based on the Journalistic Prose Works by J. Mammadkuluzade and O. F. Nemanzade)

Abstract

The national ideal is an important and leading factor in the existence of each nation and in the process of its national identity; it contains wide and varied national realities. The national ideal is a compass on the way of asserting the people's national identity, as well as on the way to freedom, independence, happiness and progress. It is the spiritual and ideological basis of national existence.

The article examines the history of formation of the national ideal concept in Azerbaijani literature and reveals the characteristics of the issue of national ideal in Azerbaijani socio-political thought of the middle of 19th - early 20th centuries. Under the leadership of the great writer Jalil Mammadguluzade, editor and publisher of *Molla Nasreddin* magazine, who made an important contribution to the formation of the national identity consciousness of the Azerbaijani people in the 20th century, the Mollanasreddinists played an unprecedented role in the emergence of the national ideal in the social, literary and cultural environment of Azerbaijan.

Their activity in this direction is the subject of our article. Since this is a wide range of issues, we mainly examined the journalistic work of the Mollanasreddinists. Among the staff of *Molla Nasreddin*, the journalism of J. Mammadkuluzade and O. F. Nemanzade differs even more. Therefore, when studying the problem, the publicistic works of these two literary figures were in the center of attention. The main directions of their

national ideals were commented. As many generalizations as possible were made. The article examines the impact of these ideas on literary, cultural and public opinion, as well as on national awakening. The study provides information on the differences and similarities between the national ideals of the Mollanasraddinists and the employees of *Fuyuzat*. The important scientific principle - the construction of opinions and analysis on specific examples - is observed in the course of research.

The subjects of our research are the magazine *Molla Nasreddin*, which occupies an exclusive place in the development of literary criticism, the scientific research works that studied the development of the national idea in the works of Jalil Mammadguluzade and Omar Faik Nemanzade, and the works, published in Turkey on this topic.

Keywords: *Molla Nasraddin*, journalism, prose, Azerbaijani literature, J. Mammadguluzade, O. Nemanzade, national ideal.

Giriş

Millî ideal, her ulusun ulusal varoluşunda, ulusal öz farkındalık sürecinde son derece önemli, öncü bir faktördür, kendisinde geniş ve çeşitli bir ulusal gerçeklikleri ihtiva eder. Etnogenetik koddan etnik belleğe, dile, geleneklere, etnokültürel konulara, ruhsal-psikolojik ve ruhsal özbilince kadar pek çok sorunla ilgilidir. Millî ideal kademeli evrim sürecinde millî kültüre, dine ve dile fanatik tavırdan millî devlet olma fikrine ve sosyo-politik görüşler sistemine kadar yükselir. Halkın ulusal mutluluğunu, sosyal eşitliğini, kardeşlik duygularını, bağımsızlık ve özgürlüğünü, maddi ve manevi refahını, vatanseverliğini ve vatandaşlığını ciddi şekilde etkiler.

Azerbaycan'da millî ideal düşüncesinin yeni bir bağlamda oluşumu ve tezahürü 19. yüzyılın ortalarında başladı. Zamanla gelişerek yeni ve farklı nitelikler kazandı ve kazanmaktadır. Bu gelişmede ayrıca iki eğilim vardır: 1. Türkçülük, 2. Azerbaycancılık. Her iki eğilim Azerbaycan'ın sosyal, siyasi, kültürel, hukuki, edebî ve sanatsal gerçekliğindeki ulusal idealin tezahür şekilleridir. Ayrıca Azerbaycan'daki elit aydınlar da dâhil olmak üzere bazı Türk kökenli halklarda "Turancılık" idea sistemi mevcut olmuştur ki bu sistemin özellikleri günümüzde de mevcuttur. Bu eğilimlerin hiçbiri diğerini inkâr etmez, aksine biri diğerini tamamlar. Bu konuda Türkçülük millî kavramı, öz farkındalığı milleti genel Türkler düzeyine alarak ve ulusal kurtuluşu, özgürlüğü, mutluluğu, devleti, refahı tüm Türk halkları bağlamında görür ve idrak eder. Azerbaycancılık Türklüğü ve Türkçülüğü inkâr etmez, kabul eder. Ancak sosyal, politik, kültürel, yasal, ekonomik ve bu gibi Azerbaycan düzeyindeki sorunları Azerbaycan çapında ele alır. Başka bir deyişle "Azerbaycancılık", Azerbaycanlılar ve Azerbaycan çapında mutluluğa, siyasi bağımsızlığa, özgürlüğe, refaha, devletçiliğe, kül-

türel ilerlemeye yol açar.

Millî ideal, halkın ulusal kimliğini onaylamasının, ulusal varoluşunun manevi ve ideolojik temelini, özgürlüğe, bağımsızlığa, mutluluğa ve ilerlemeye giden yolunun pusulasıdır. Böyle bir ideal olmadan, insanların ahlaki, kültürel, ekonomik, yasal yönlerden kalkınması imkânsızdır. Millî idealin oluşumunun, evriminin ve gelişiminin özelliklerinden bahseden Prof. Dr. Yaşar Karayev, ulusal idealin zirvesini şu şekilde tanımlar. "En yükseklerde modern ulusal düşünce, bağımsızlık bilinci, bağımsızlık zihniyeti ve statüsü yer alıyor." (Karayev, 1995: 9).

Görüldüğü gibi, modern anlamda millî ideolojinin oluşum tarihi 19. yüzyılın ortalarına denk gelir. Ancak bu, geçmişte halkın ulusal düşünce ve duygulardan mahrum kaldığı anlamına gelmez. Azerbaycan tarihinin derinliklerine inerek, halkın düşüncelerinde, eylemlerinde ve davranışlarında, edebiyatta ve sanatta ulusal öz bilincin izlerini görürüz.

Millî ideal mefkûresi Azerbaycan edebiyatında ve Azerbaycan halkının sosyo-kültürel düşüncesinde 19. yüzyılın ortalarında oluşmaya ve şekillenmeye başlamış ve 20. yüzyılın başlarında daha da gelişmiştir. Bu yönde hem teorik, hem de pratik olarak yeni başarılar elde edildi. Özellikle, Birinci Rus Devrimi'nin (1905-1907) yarattığı atmosfer, bu ideolojiyi her anlamda derinleştirerek yeni fikirlerle zenginleştirmiş oldu. Edebiyat bilimci, Prof. Dr. Y. Karayev şunları ifade eder: "XX. yüzyılın başında, ulusal sanat ve estetik düşünce Batı ve modern Avrupa ile manevi temasın ardından yeni bir sanatsal ve felsefi zirveye ulaştı. Doğu'nun Batı'da, Avrupa kültürünün tarihinde ve kaderindeki rolünü Batı Asya'da tekrarlıyor." (Karayev, 1995: 44).

Her şeyden önce, Birinci Rus Devrimi'nden sonra halkın ulusal millî kimliğini kavramak sürecinde yeni bir aşama başlar. 1890'lı yıllarda, daha halkın kölelikten tamamen kurtarılması ve ulusal bağımsızlığın sağlanması fikri henüz çözülmemişti ve bu konuda kuşkular vardı. Zihinlerde ve seçkinlerin bilincinde ikilemin şeklinde olan bu görüşe yanıt bulunmamıştı. Tamamen bağımsız ve siyasi-idari kölelikten özgür olmak mümkün müdür? Tereddüt eden ve kesin bir sonuca varamayan ideologlar, entelektüel seçkinler, "ulusal özerklik, kültürel özerklik" fikrine hâlâ katılıyorlardı. Elbette ki, millî idealin vatan ve özgürlük cesareti dönemin ortam ve koşullarından kaynaklanmaktaydı.

Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan'da millî ideolojinin ana ideologları esas olarak *Molla Nasreddin*, *Füyûzat* dergilerinin aydınlatıcı yazarları ve bu iki eğilime o kadar da ait olmayan eğitimci aydınlardı.

Füyûzâtçılar, halkın çağdaş ruhla ulusal uyanışı, ilerlemesi ve eğitimi

için özverili, fedakâr bir şekilde savaştılar. Halkın ulusal kimliğini tanıdılar, mevcut cehalet ve geri kalmışlığın nedenlerini açıkladılar ve ulusal ilerleme sağlamanın yolları hakkında görüşlerini ortaya koydular. Devletliğimizin temel niteliklerinden olan “Türkleşme, Modernleşme, İslamleşme” sloganı *Füyûzat*’a ve füyûzatlara aittir. *Molla Nasreddin* ve *Füyûzat* dergilerinin arasında rekabet vardı ki, bu rekabetin nedeni farklı dil anlayışları idi.

“*Füyûzat*’ın dili bir bakıma kurallar manzumesiyle; *Molla Nasreddin*’in dili ise serbestliği ile birbirinden farklıdır. Kullandıkları dil ve hitap ettikleri kesimlere bakıldığında *Füyûzat*’ın Arapça-Farsça tamlamalarla ve zaman-zaman ağdalı bir Osmanlı üslubuyla seçkin bir kesime hitap etme amacıyla olduğu görülür. *Molla Nasreddin* ise tamamen açık, duru Azerbaycan Türkçesiyle ve sade bir üslupla hiciv dairesinde doğrudan topluma yönelik yayın yapar. Bu dil tercihinde ideolojinin payı göz ardı edilemez. Ortak Türk dilinin oluşturulması ile Azerbaycan Türkçesinin gelişmesi konularında ortaya konulan faaliyetler mefkûre uyumsuzluğunun önemli bir yansıması olarak temeyyüz eder.” (Uygun, 2007: 7).

a. *Molla Nasreddin* Dergisi ve “Molla Nasreddin”cilerin Ulusal İdeali: Celil Memmedkuluzade’nin Sosyopolitik Yazıları

1920’li yıllarda millî idealin vatan ve özgürlük hususundaki cesareti daha da yükselip arttı ve tam bir ulusal bağımsızlığa ulaşma inancına dönüştü. M. E. Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti* eserinde, Birinci Rus Devrimi’nin etkisiyle oluşan ulusal uyanış hareketinin ardından, “milletin kendisi tarafından” seçilen kişiler ve kurumlar (yönetim sistemi) aracılığıyla yönetilmesi uğrunda mücadelenin başladığını yazmaktadır. (Resulzade, 1990: 18). Bu mücadele sosyo-politik düşüncenin yanı sıra sanatı ve edebiyatı da etkilemiş oldu.

Sanat ve edebiyat halkın ulusal bilincinin gelişmesinde bir kültür aracı, fikirlerin ve görüşlerin bir ifadesi olarak öne çıktı. Bu prestijli ulusal idealin somutlaşmasında, ifade ve telkin edilmesinde yayıncı, sosyo-politik konulu sanat örnekleri de son derece önemli bir rol oynadı. Gazetecilik daha çok felyeton, makale ve kısmen de risale türlerine yer ayırmış oldu.

Molla Nasreddin dergisinin editörü, yayıncısı, 20. yüzyılda Azerbaycan halkının millî kimlik bilincinin şekillenmesinde müstesna hizmetleri olan, büyük yazar Celil Memmedkuluzade’nin önderliğinde “Molla Nasreddin”ciler Azerbaycan’ın sosyal, edebî ve kültürel ortamında ulusal idealin ortaya çıkmasında eşi görülmemiş bir rolü üstlenmiş oldular. Edebiyat bilimci, Ord. Prof. İ. Habibbeyli’nin yazdığı gibi: “Azerbaycan halkının millî bağımsızlık ve özgürlüğü uğruna mücadele “Molla Nasreddin”cilerin öğretilerine dayanmaktadır. Küçük bir insan örneğinde halkın millî

düşüncelerini, kavramını sanata taşımak, gazeteciliğe getirmek, yanı sıra savunmak "Molla Nasreddin"çiliğin temel koşullarından biridir. "Molla Nasreddin"çilik Azerbaycancılık mefkûresinin ideoloji temelinden oluşmuştur." (Habibbeyli, 2007: 643). Tüm Doğu dünyası ve Türk dünyasında ilk renkli, resimli, karikatürlü yeni yayın biçimiyle yayınlanan *Molla Nasreddin* dergisinde, sadece halkın değil, tüm Müslüman Doğu'sunun gerilik ve cehaleti yaşaması, şunların oluşum nedenleri, kurtulma yollarının belirlenmesi eğitimci düşünürlerin kaleminde betimlenir. Millet, halkın zor durumu, dertleri, kültürel, ekonomik açıdan gerilemesi milletini gönülden seven yazarları düşündürür, bu durumdan kurtulma yolları aranır.

20. yüzyılın başlarında yirmi yıllık edebiyat, öncül fikirlere ve sanatsal güce sahip olmakla ilerideki yılların edebiyatının yollarını aydınlattı. C. Memmedkuluzade, Ö. F. Nemanzade, A. Hakverdiyev, Y. V. Çimenzeminli gibi yazarlar Sovyetler döneminin, 30'ların yasaklarından dolayı faaliyetlerinin yönünü değiştirdiler de yirminci yüzyılın başlarındaki eleştirel realizmci tarzlarını yaşamları boyunca sürdürdüler.

Celil Memmedkuluzade'nin editörlüğünü yaptığı *Molla Nasreddin* dergisi halkla, halkın hayatıyla ve onların hayalleriyle yakından ilgiliydi. Çünkü Mirza Celil hayatı boyunca Azerbaycan halkının mutluluğu için savaştı. Büyük edibin felyetonleri, öyküleri ve şiirleri, bireylerin kaderi ve geleceği hakkında değil, tüm bir ulusun kaderi ve geleceği hakkındadır. Celil Memmedkuluzade'nin editörlüğünü yaptığı "Molla Nasreddin" dergisi ile Azerbaycan edebiyatı ve basını yeni bir dönem açmıştır. *Molla Nasreddin* dergisinde yayınlandığı ilk günlerden itibaren hem genç, hem yaşlı yeni neslin eğitimi konusu ciddi bir şekilde ele alındı. Derginin okul, eğitim ve yetiştirme konularına değinmeyen bir sayısını bulmak mümkün değildir. Derginin mücadelesinin temel amacı, gençlerin eğitimini iyileştirmek, eski molla okullarını yenileriyle değiştirmek, öğretim yöntemlerini ve içeriğini değiştirmek, nüfusun eğitimine yardımcı olmak, okullarda fiziksel cezaların yasaklanması ve diğer konulardır. Dergi, modern bir okul olmadan modern gençliğin olmayacağını sık sık gündeme getiriyordu. Celil Memmedkuluzade veya *Molla Nasreddin* dergisi halk kültürünün gelişmesinde, ulusal bilincin uyanmasında, modern eğitim kurumlarının yaratılmasında ve gerçek halk öğretmenlerinin yetiştirilmesinde ısrarlıydı. Celil Memmedguluzade, o dönemde *Molla Nasreddin* dergisinde meydana gelen karmaşık olayların sadece pasif tasvirlerini ve resimlerini vermekle yetinmedi. Ayrıca bunları da analiz etti, eleştiriyle süzdü, bazen doğrudan, bazen alaycı, bazen dolaylı olarak anlattı ve çözüm yolları aradı. Büyük yazar, yaşamın toplumsal gelişimini engelleyen tüm nedenleri sürekli olarak hicvediyor ve onlara karşı mücadele verirdi. Büyük demokrat her za-

man sadece gündeme getirilen sorunların biçimi ile değil, aynı zamanda içerikleri ile de ilgilenmiştir.

“Molla Nasreddin”cilerin ve Mirza Celil Memmedkuluzade’nin ana ideallerinden biri millî birliği sağlamaktır. Dergide yayınlanan “İttihat” (1908, №31), “Müslümanlar İttihadı” (1911, №13) ve diğer köşe yazılarında Celil Memmedkuluzade bu konuyu gündeme getirir. “İttihat”da Tebriz’e yardım konusu ele alınırken, “Müslümanların İttihadı” felyetonunda Müslümanların “İttihad-i Müslüman” sorununun çözümlerine düşünce olarak katkıları, tuttukları pozisyon ele alınır. Yazar ironik bir şekilde, “İttihat” (birlik) anlayışının Müslümanlar arasında sadece bir kelime olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre herkes birlik, karşılıklı yardımlaşma ve ittifaktan bahsetmektedir. Fakat, pratikte bunu kimse yapmamaktadır. Yapamayacağını bilerek vaat edilen sözler söz olarak kalıyor. Böyle bir durum toplumun arasında istikrarsızlık ve samimiyetsizlik oluşturarak ulusal gücü azaltır ve karşılıklı güveni yok eder.

Celil Memmedkuluzade “Milletler” (1917, №17) felyetonunu, Rusya’daki Ekim Devrimi’nden sonra 1917’de kaleme almıştır (Karayev, 2002: 2). Köşe yazısında bu darbeden hemen sonra Finlandiya, Ukrayna ve diğer ülkelerde bağımsızlık uğruna başlatılan mücadele konusu ele alınır. Kafkasya ülkelerinde bu mücadele hızlı ve olumlu değildir. Bunun iki nedeni vardır: bu halklar arasında, özellikle de Müslümanlar arasında ulusal birliğin olmaması; Kafkasya’nın en büyük üç halkı arasında anlaşmazlık ve karşılıklı güven eksikliği. Yazar eleştirel bir dille, alaycı bir şekilde bu eylemsizliği “nezaket ve insanlık” olarak değerlendirir. Sanki, bu milletler “terbiye ve insanlık” göstererek imparatorluğun zincirlerinden kurtulmak istememektedirler.

Bahsedilen dönemde, 20. yüzyılın başlarında ulusal düşüncede ortaya çıkan ve yurtsever aydınlar topluluğunu endişelendiren konulardan biri “hain entelektüeller” sorunu. Böylece bazı kişiler okuyup belli bir mevki kazandıktan sonra kitlelerden uzaklaşarak ait oldukları topluma ve insanlara sırtlarını döndüler. Gerçekte ise onlar halktan ruhen kopmuş, halka faydaları olmayan “eğitilmiş insanlar”dır. Rusçadan alınarak, eleştirilirdi. Onlar aslında ana dillerini küçümseyerek Rusça konuşan, halkın geleneklerini ihmal eden, beğenmeyen bir grup “aydın” dı. Bu tür eğitimciler, onları uyandırmaya, ait oldukları topluma karışmaya ve onlara fayda sağlamaya çalışan milletsever kalem sahipleri tarafından sert bir şekilde eleştirilirdi. Mirza Celil’in “Bizim Obrazovonnılar” felyetonünde de bu konu gündeme getirilmiştir (Memmedkuluzade, 1984: 9-10).

Molla Nasreddin dergisinin sayfalarında yer alan diğer bir konuya

halk kitleleri ve yönetim arasında sağlam bağların oluşturulmasındaki engellerdi. Yazarın "Anavatan Sevgisi" başlıklı felyetonu, insanların kendi irade ve istekleriyle ruhani liderlerini seçme konusuna adanmıştır. Yazarın ana önermesi, hükûmet sistemindeki din adamlarının kitleler tarafından seçilmesi gerektiğidir. Kitleler bunun önemini anlamalıdır. Maalesef birçok halk bunu idrak ettiği hâlde, Azerbaycanlılar bu önemli konuyu ihmal etmiştir. Örneğin komşu Gürcüler, Rus hükûmetine rahiplerini kendileri seçmek istediklerini belirten bir mektup gönderirler. Ancak bu konuda Müslümanlar arasında bir sessizlik vardı. Fakat bu, ulusal uyanıştaki önemli konulardan biridir (Memmedkuluzade, 1984: 52-53).

Celil Memmedkuluzade'nin "Tiflis Müslümanlarının Özgürlük Şenlikleri" başlıklı makalesinde, yazarın ele aldığı husus ulusal uyanış yolunda iyimserliğe dayanmaktadır. Makale, Müslümanların özgürlüğe aykırı bir konum aldıklarına dair yalan iddiaların yayılmasına karşı yazılmıştır. Yazar böyle bir haberi yalanlar ve *Vozrojdeniye* gazetesinde Müslümanların özgürlüğün sadık destekçileri olduğuna dair bir habere dikkat çeker. 1905'te gazetenin ilk sayısında şu bilgilerin yayımlandığını belirtir: "Müslüman bir konuşmacı, iman kardeşlerine hitap ederek, özgürlüğün İslamın temel şartlarından biri olduğunu gösterdi. Ancak yıllarca Müslümanlar Rusya'da haklarından mahrum ve ezilenler oldu. Kalabalığa seslenen konuşmacı, - Kardeşler, bugünden itibaren özgürlük için harekete geçelim! Yarın komşularımızın karşısında eğilmeyelim... Komşularımızı özgürlüğün düşmanı olduğumuzu düşündürmemek için grubumuzla birlikte şehrimizin bütün topluluğu olan mahalleye gidelim" (7, 22). Konuşmacının bu sözleri Müslümanlar tarafından "Yaşasın Özgürlük!" çılgınlıklarının altında büyük bir coşkuyla karşılandı. "Marsilyoza" şarkısını söylediler ve toplu hâlde şehri dolaştılar. Yani Müslümanlar da uyanmışlardır ve haklarını talep etmek niyetindedirler. Aralarında bir hareket ve uyanış vardı. Ulusal ideal yolunda atılan bu adımlar yazarı mutlu etmiştir.

Mirza Celil'in "Azerbaycan" makalesi ve "Annemin Kitabı" tiyatro yazısı, onun vatan idealinin doruk noktasıdır. *Molla Nasreddin* dergisinin 1917 yılındaki (№24) sayfalarında okurlara sunulan "Azerbaycan" yazısı, "millî-manevi özbilinç kitabı değerinde, anlaşılabilir bir dilde kaleme alınmakla çok önemlidir." (Habibbeyli, 2019: 2). Makale, yazarın büyük vatanseverliğinin son derece doğru, acı verici ve üzücü bir ifadesidir. Burada vatan derken, sadece ülkenin kuzeyini değil, tüm kuzey-güney Azerbaycan kastedilmektedir. Burada vatan kavramı, kuzeyli ve güneyli olarak ikiye ayrılmış büyük bir vatanın, kaderi ve acısıdır. Vatan sevgisiyle kalbi atan yazar bu acıyı şu şekilde dile getirir:

“Bazen oturup şapkamı önüme koyuyorum ve düşünüyorum, düş görüyorum, kendime soruyorum:

-Benim annem kim?

Kendim kendimi yanıtlıyorum:

-Annem rahmetlik olmuş Zahrabanu bacıydı.

-Dilim ne?

- Azerbaycan dilidir.

- Peki vatanım neresi?

- Azerbaycan'dır.” (Memmedkuluzade, 1985a: 222).

Yazar sadece ulusal kimliğinden, dilinden ve memleketinin isminden bahsetmez. Tüm ülkenin sözlü bir haritasını çıkarır. Okuyucusuna memleketin sınırlarını şöyle anlatır: “Azerbaycan nerede? Azerbaycan'ın çoğu kısmı İran'da, merkezi Tebriz'de ve geri kalanı Gilan'da, eski Rus hükûmeti ve Osmanlı hükûmeti içinde” (Memmedkuluzade, 1985a: 222). Elbette yazar böyle bir haritadan boşuna bahsetmez. Bu şekilde ülkenin mekânsal büyüklüğünü ve genişliğini açıklamak istemektedir. Peki ana vatan ve bu büyüklükteki vatanın evlatları ne durumda? Hayatları ve kaderleri iyi midir? Yazarın temel amacı, bu bölünmüş vatanın mevcut durumunu ülke ve halk için bir trajedi olan gerçeği vatanın evlatlarına anlatmaktır.

Maalesef, vatan bölünmüş durumda ve çocukları vatandan ayrı düşmüş, sefil ve mutsuz durumdadır. Ülkede birlik yok, özgürlük yok, mutlu hayat yok. Durumdan kurtuluş var mı? Tek kurtuluş yolu vatan evlatlarının çabalarıdır. Vatanın yarınları onların millî uyanışı, haklarını gerçekleştirmeleri, verecekleri mücadeleye bağlıdır. Bu nedenle yazar, milletin önderlerinin kötü duruma getirdiği vatanın, milletin ruhu uyanmış, mücadeleciler evlatlarına hitap eder. Onları kölelikten, geri kalmışlıktan ve yoksulluktan kurtuluş yoluna çağırıyor: “Gelin, gelin, unutulmuş vatanın parçalanmış kardeşleri! Bakalım beşikte yabancı milletlerin sütünü emen, vatanımızı unutan ve milletimizin ruhundan habersiz liderlerimiz sizler için ne zaman ağlayacaklar. Neden sessizsiniz, ey benim çılgın çıplak kardeşlerim?” (Memmedkuluzade, 1985b: 223).

Doç. Dr. Afina Barmanbay “Celil Memmedkuluzade'nin Anamın Kitabı Piyesinde Azerbaycan İdeali” araştırma makalesinde Rusya, İran ve Osmanlı üçgeninde, tarih boyunca üç devlet arasında paylaşılmış Azerbaycan'ın durumundan bahsederek yazıyor: “İran ve Osmanlı'nın ortak dinî-kültürel değerlere dayanan tesirlerinin yanı sıra Rusya da kendi hegemonyası altındaki diğer halklara yaptığı gibi Azerbaycan'da da eğitimle “Ruslaştırma” siyaseti gütmüştür. İran, dinî propagandalarını yürütmeye çalışmıştır. Osmanlı tesiri ise daha çok edebiyatta görülmekteydi.” (Bar-

manbay, 2019: 16). Rusya hegemoniyası altında ana dilini küçümseyenler Celil Memmedkuluzade'nin kaleminde eleştiri objesidir. Bu nedenle yazarı her daim endişelendiren konulardan biri ana dili konusuydu. "Elifba" felyetonunda kendi dilini küçümseyip çocuklarını Rusça okutanlar eleştirilir. "Rus Mahreci4" felyetonunda Mirza Celil, "Biz Müslümanlar, illa da bir mahrece tabi olmamız lazım. Araplardan sonra şimdi de Ruslar geldi." der, Rusça eğitim görenlerin Türkçe bilmelerine rağmen Şeyhülislam ve müftünün bulunduğu meclislerde dahi Rusça konuşmalarını eleştirir." (Barmanbay, 2019: 6).

Celil Memmedkuluzade'nin devletçilik konusundaki "Cumhuriyet" makalesi 1917'de yazılmıştır. Makalede, yazarın ulusal idealinin cumhuriyetçilik düzeyine, yani devlet olma düzeyine yükselmesi açık şekilde hissedilmektedir. Çar Nikolay'ın iktidardan düşmesi, yazarın bağımsız devlet olma idealini güçlendirir ve onun ruhunda ciddi bir inanç oluşmaya başladı. Burada yazar halkın bağımsızlık kazanmak ve kendi bağımsız devletini yaratmak arzusunu dile getirir. Makale öncelikle cumhuriyetin sosyo-politik yapısını kısaca açıklar. Antik Roma'da böyle bir siyasi sistemin var olduğu, ancak daha sonra tarih sahnesinden silindiği hatırlanıyor. Son yüzyıllarda bir dizi Batılı ülkenin cumhuriyete dönüşü ilerici bir olay olarak görülüyor. Bunun, insanların ilerlemesinde ve büyümesinde kilit bir faktör olduğu belirtiliyor. Daha sonra sosyo-politik yönetimde halkımızın da bu yolu izlemesi ciddi bir ulusal görev olarak belirlenir. Vatandaşlara hitap eden yazar, cumhuriyetin nasıl bir yönetim sistemi olduğunu anlatarak şunları yazar: "Cumhuriyetçi yönetime göre, memleketin yönetimi halkın emrindedir. Topluluk vatanın sahibidir. Hiç kimsenin kendisini padişah zannetme, milletin görüşleri dışında memleket işlerine karışmaya özel hakkı yoktur. Ülke belirli yasalarla yönetilmekte. Yasaları yazan ve onaylayan milletin vekilleridir. Memleketi yönetene "Cumhurbaşkanı" denir. Cumhurbaşkanı ya millet kendisi seçer, ya parlamento, ya da milletvekilleri tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı, ülkeyi yönetmesine yardımcı olmak için sadrazamlar (bakanlar) tayin eder" (Memmedkuluzade, 1985b: 36). Makale yazarın tüm gücüyle savunduğu "Yaşasın Cumhuriyet!" sloganıyla biter. Memmedkuluzade'nin "Şükür Allaha, kurtulduk" sözleriyle başlayan "Vatandaşlar" makalesinde, Rus rejimi zulmünden kurtuluşun, "dağ gibi Rusya istibdadı" yıkıldığı için mutluluk saçan cümleler sarf edilmektedir." (Barmanbay, 2019: 6).

b. Ömer Faik Nemanzade'nin Millî İdeal Mefkûresinin Şekillenmesinde Rolü

Molla Nasreddin dergisinin faal elemanlarından olan Ömer Faik Nemanzade, döneminde zengin bir gazetecilik tecrübesine sahip yazar.

“Ömer Faik Numanzade’nin gazetecilik faaliyeti, 20. yüzyılın başlarında Tiflis’te yayımlanmış olan *شرق روس* / Şark-i-Rus gazetesi ve *ملا نصر الدين* / *Molla Nasreddin* dergisi ve *غيرت* / Gayret matbaası başta olmak üzere diğer nüfuzlu basın organlarında cereyan etmişti.” (Memmedli, 2011: 1).

Ömer Faik Nemanzade’nin yazılarında millî idealin bir dizi önemli kontür ve çizgisine rastlıyoruz. Yazar, o dönemin çeşitli dergi ve gazetelerinde yayınlanan makale ve felyetonlerinde, insanların acılarını ve ihtiyaçlarını, istikbali için yapmak zorunda oldukları işleri, çeşitli zümrelerin sosyal gerçeklikteki sorumluluklarını döneminin modern bakış açısıyla anlatmaktadır. Bu görüşlerin özünde ve amacında ulusal ideolojinin boyutu ve içeriğine dikkat etmeden birtakım özellikleri görülebilir. Ana dilinin saflığını korumak, dili Arapça ve Farsça sözlerden temizlemek yazarın millî idealinin temel gayesi idi. “Bana mükemmel bir alfabe verin, mükemmel bir dil vereyim; mükemmel bir dil verin, mükemmel bir medeniyet vereyim!” Ömer Faik’in çağırışı böyleydi: “Hepimiz çalışmalıyız ki, çetin manalı Arabî, Farsî sözlerin yerine Türkçe sözler yazalım.” (Memmedli, 2011: 2).

Ömer Faik Nemanzade milletin, halkın geleceğinin aydınlanması için cehaletten kurtulmayı, eğitilmiş bir kuşağın yetişmesi için mücadele etmeyi tavsiye edirdi. Yazarın “Acımız ve İlacımız”, “Neden Haklarımızı İstemiyoruz?” ve bunlar gibi birçok makalelerinde milletin temel sorunları ve bu sorunların ilk çözümleri analiz ediliyor. Ana sorumuz nedir? Ulusal trajedilerimizin, bugün karşı karşıya olduğumuz sefalet ve geri kalmışlığın temel kaynağı nereden başlıyor? Yazar her şeyden önce bu sorulara cevap arıyor. Bunun sebebini her şeyden önce cehalette bulur. Ulusal arenada cehaleti oluşturan nedenler nedir? Yazar, millî ideolog bu soruyu şöyle yanıtlar: “Cehalet bizi gaflete (ebediyen uyumaya) götürüyor. Gaflet bizlere aç, sefil, öksüz, ağlamaklı çocuklara şefkatle, merhametle yaklaşmamıza engel oluyor.” (Memmedkuluzade, 1985a: 224).

“Eğitimsiz, terbiyesiz, tembel, aptal, baba kazancından beklentisi olan, milletin, ulusun geleceği için vebadan daha çok korkunç, bir yılından daha zararlı, zehirden daha keskin, ölümden daha acı veren” (Nemanzade, 1992: 45) kuşak yetişiyor. Böyle bir nesil, milletin geleceği demektir. Onlarla mutlu bir hayat ve mutlu bir vatan inşa etmek mümkün mü acaba? Yazar, üzülen bugün “ulemamızdan en alttaki köylümüze” kadar cehalet hâlinde olduğunu kaleme alıyor. Milletimizin “yoksulluk, sefalet, hakaret uçurumuna sürüklendiğini” görmemek mümkün değil. Bu beladan kurtuluş var mı, bu derdin tedavisi nedir? Her şeyden önce eğitim ve bilim. Dönemin diğer aydınları, eğitimcileri gibi Ömer Faik Nemanzade’de uyanışı oluşturacak bir neden varsa, o da okullar ve bilime sahiplenmektir, diye

düşünür. Milleti sadece bu yönde canlanmalar ve reformlar kurtarabilir (Memmedkuluzade, 1984: 135).

Yazarın, "Milliyetçilik Zamanı", "Sınav", "Ulusal Meselelerimizin Zamanı Geldi mi?", "Dileklerimiz", "Ben Kimim?", "Millîleşme" ve diğer makaleleri milletine olan sevgisiyle yazılmıştır. Makalelerin her birinde halkın ulusal uyanışı ve gelişimi ile ilgili dilekler, öneriler ve tavsiyelerin çeşitli önemli ayrıntılarını görüyoruz. Yazar, "Milliyetçilik Zamanıdır" makalesinde böyle bir konuya değiniyor. "Şimdi toplumumuz gerileme ve cehaletten mağdur durumda. Ancak bu, "halkımızın eski öz niteliklerinden, gayretinden ve şerefü-milliyetinden tamamen mahrum olduğu anlamına gelmez. Hayır, hayır, bilim ve cesareten mahrum olsa da doğuştan gelen cömertliğini, eski kültür alışkanlığını, nazikliğini, millî geleneklerine bağlılığını henüz kaybetmedi." (Nemanzade, 1992: 152). Yazar, Türklerin tarihsel olarak dünyanın en insancıl, yardımsever, zeki ve başarılı halklarından biri olduğunu hatırlatıyor. Bahsolunan dönemde geri kalmışlık ve ataletten muzdarip olsalar da, bu özelliklerini genlerinde gizlice sürdürmelerini büyük bir sevgiyle kaleme alır. Ana görev, gende korunan kodları geri yüklemek ve etkinleştirmektir. İçlerinde bir "milliyetçilik, gayreti milliyetçiliği" uyandırmaktır. Bu yönde öğretmenler, eğitimciler, bilim adamları, ilim-irfan sahipleri dâhil halkın öncülerinin büyük sorumlulukları vardır.

Nemanzade'nin "Sınav" makalesinin temel amacı eğitimin millî ruhla yürütülmesidir. Ulusal uyanış için en önemli konulardan birinin, büyüyen kuşakların millî ruhla eğitilmesi ve yetiştirilmesinin önemli olduğu gösterilmiştir. Bu amaç her zaman ailede, toplumda ve okulda temel amaç odağı olmalıdır. Yazar bu anlamda komşularımızdan Ermeniler ve Gürcülerden ders almalarını tavsiye ediyor. Yazar "Gürcü Politikacıları" başlıklı makalesinde "Millete olan sevgi nasıl ortaya çıkıyor ve nasıl oluşuyor?" sorusuna bir cevap arar. Sorunun cevabı, bunun eğitim, karşılıklı saygı, yardımcı olmalarında ve toplumda ortak bir sevgi duygusu tesis etme yoluyla olabileceğidir.

Yazar, "Ulusal Meselelerimizin Zamanı Geldi mi?" makalesinde başlıkta ortaya konulan soruna böyle yaklaşıyor: "... hukuklarımızdan mahrum kalmamız nedeniyle yönetimimiz, din adamlarımız, millî okullarımız, dilimiz, millî kimliğimiz, vakıflarımız ağlayacak bir durumdaysa, bu kurumların görüşleri ve yaptıkları altında yaşayan toplum ve insanlar ne hâllerde olacaktır?" (Nemanzade, 1992: 241). Makalede yazar, bunların insanların parlak geleceği, istikbali için önemli görevler olduğu konusunda ısrar ediyor. "Şimdi tüm yurtseverler buna dikkat etmelidir." (Memmedkuluzade, 1985b: 197), söyleyen yazar, daha sonra bu sorunları çözmek için

hangi önlemlerin alınması gerektiğine dair öneri ve tavsiyelerde bulunur.

Birinci Rus Devrimi sırasında yazılmış ve İrşad gazetesinde 17 Nisan 1906 yılında yayımlanmış “Ne Zamana Gibi” makalesinde Ömer Faik Nemanzade halkın kendi özgürlüğü için, “sağlıkları ve kurtuluşları için, esaret ve hakaretden kurtulması”, “eski baskıcı rejimi değiştirmek” için çalışmadıklarını açıklar (Nemanzade, 1992: 109). Yazara göre, halkın bu yolda düzgün hareket etmesi için millî varlığını idrak etmesi, millî kimliğinin korunması, yaşaması uğruna uyanışa, özgürlüğe, yeni kurullarla yaşama ihtiyacını anlamalıdır.

Yirminci yüzyılın başlarında ulusal öz farkındalık ve etnosentrizm ruhu ile yazılan sosyo-politik yazıların en değerli ve anlamlı örneklerinden biri, Ö. F. Nemanzade'nin 1917'de “Kardeş Yardımı” toplusunda yayımlanan “Ben Kimim?!” makalesidir. Büyük boyutlu makale Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruluşu arifesinde kaleme alınmıştır. Eser, ulusal-etnik kimliğin tanınması ve ilhamıyla dolu bir anı, bir öğüttür. Makalenin yazılma amacı, ilk cümlelerinden ve fikir ağırlığından anlaşılmaktadır. Yazar milliyetsever bir retorikle şunları yazar: “Dönemimizde, din, ırk, milletlerin egemen olduğu çağımızda, en büyük günahlardan biri kendi ırkını ve milletini tanımamak, daha doğrusu kendini tanımamaktır.” (Nemanzade, 1992: 262). Makaleyi yazmanın amacı, onları yurttaşlarına etnik kimliklerini, mensubiyetlerini tanıtmaktır.

Yazar haklı olarak kaydediyor ki, bir Gürcü ya da bir Rus'a uyruğunun ne olduğunu sorduğumuzda, Gürcü Gürcü olduğunu, Rus Rus olduğunu söyler. Çünkü onların millî zihniyetleri bizden güçlü. Bir Kafkas Türkü'ne soyu ve milliyeti sorulduğunda, “Ben Müslümanım” diye cevap verir. Çünkü İslamın gelişinden sonra halkın hafızasında millî kimlik yerini yavaş yavaş dinî kimliğe bırakmıştır. Bundan dolayı Nemanzade, okuyucusuna Türklerin kimliğinden, tarih ve kahramanlığından, dünyaya ses salan şöhretinden bahsederek bu yönde onları bilgilendirir. Yazar niyetini konuşmalar üzerine kurar. Örneğin: “Ey Türk! Sıkılırsın, şaşırırsın, bilemem, ancak senden kopan değilim. Pes etmem. Her şeyi öğrenmek istiyorsun, neden tek bir şeyi, yani kendini bilmek istemiyorsun, neden varlığından, soyundan ve kuşaklarından habersizsin? Neden “Sen kimsin?” sorulduğunda şaşkın şaşkın bakıyorsun?! Onların söylediklerine gerçek bir cevap verecek gücünüz yok mu? Neden tek bir kelime, “Ben Türküm” söyleyemiyorsun.” (Nemanzade, 1992: 267). Yazar, vatan evladını kendisine tanıtmaya yetecek kadar değerli açıklamalar verir, argümanlar ve gerçek tespitlerle konuşur. Sonunda, vatan evladını geçmişinden öğrenmeye, atalarını tanımaya, uyanmaya ve her zamanki gibi özgür olmaya teşvik eder. Ömer Faik, söz konusu makalesinde, Türk oğluna yüz tutup, şöyle seslen-

mişti: "Sen ey Türk! Ne akidede, ne meslekte olursan ol, hamişe Türksün! Sen gerek bilesin ki, dünyada daha Şîî, Sünnî, Babî, Şeyhî adları yokken sen vardın! Ey kendisinden habersiz Türk! Medeniyet yüzyılları, nizam, idare ve asayiş usulü 'yasak' kanunları henüz Bağdat, Şam, Paris ve Londra'da yokken senin yurdunda vardı. Senin öz tatlı dilini çıkırından çıkarıp bugünkü acınacak hâle getiren Arap alfabe ve yazısından önce senin gökçek alfabe ve yazın vardı!" (Memmedli, 2011: 2)

Öz farkındalığın özünü, felsefesini ve önemini anlatmaya çalışan Ömer Faik, milliyetçiliğe olan inancın diğer gerekli inançlara geçişte en önemli köprü olduğu konusunda okuyucuyu uyarır. Kim olduğumuzu bilirsek millet çocuklarımızı sevecek, millî birlik ve beraberliği sağlayacak, gücümüzü defalarca artıracaktır. Eserin tonlamasına halkın geleceği hakkında ciddi bir uyarı hakimdir. Bu uyarı, metnin ahenginde açıkça ifade edilmektedir: "Ey Türk, bizim zamanımız farklı. Bundan sonra kendimizi tanımazsak, korkarım geç uyandığımızda, iyileşerek yiğitçe yaşamayı sürdürmeye kalktığımızda toparlanacak güç ve dayanıklılığa sahip olamayacağız." (Nemanzade, 1992: 269).

Ömer Faik Nemanzade'nin 1919'da *Azerbaycan* gazetesinin 21, 24 Kasım tarihlerinde yayımladığı "Millîleşmek" makalesinde de millî edebiyatın ve dilin halkın kendi millî varlığını tanımadaki rolünden bahsolunur.

Sonuç

Gerçekten de devlet, bağımsızlık, özgürlük, ulusal idealin zirvesidir. Bunu başarmak için düşüncelerde, zihinlerde bir devrim yapmak ve bunun pratik uygulaması için mücadele etmek gerekir. Elbette, bu bağımsızlığa ve özgürlüğe ulaşmak için, dünya halklarının belirli ulusal ideallere, düşünce özgürlüğüne, bir düşünce sistemine ve ulusal çıkarlar için mücadele sistemine sahip olması gerekir. Etnik ve sosyal gerçeklikte, ulusal ölçekte, bu misyon bir yurttaşlık görevi, bir onur yükü olarak herkese ait olmalı ve her yurttaşın algılanan bir arzusu hâline gelmelidir. Başka bir deyişle, tüm nesiller toprağa ve halka karşı sorumluluk duygusunu, millî tarihine ve kaderine karşı olan şevk, alçak gönüllülük ve evlatlık görevini aynı ölçekte ve düzeyde anlamalıdır.

"Molla Nasreddin" cilerin ulusal idealler için verdikleri mücadeleler, aydınlanma çalışmaları, 20. yüzyılın başlarının sosyokültürel ortamı ve halkın bu yöndeki eğitimi üzerinde önemli bir etki yaptı. Ulusal düşüncenin yeniden doğuşunda, halkın uyanışında, özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde paha biçilmez bir rol oynadı. Onların milletin istikrarı ve istikbali için yaptıkları mücadeleler günümüzde bile çağdaşlığını kaybetmedi. "Molla Nasreddin" cilerin sanatlarındaki mücadele Doğu halkları için bir

uyanış, bir aydınlanma örneğine dönüştü. Özbekistan’da *Muştum*, Türkmenistan’da *Tohmak* gibi dergiler onların etkisinde oluştu ve bu dergiler Türk halklarının millî kimlik kavramının gelişmesinde müstesna rol oynadı.

Hakkında bahsettiğimiz, *Molla Nasreddin* dergisi, “Molla Nasreddin”-ciler, Celil Memmedkuluzade ve Ömer Faik Nemanzade’nin faaliyetleri, eserleri, ayrıca sanatsal kişilikleri Türk halklarının, Türk’ün kendini kaybetmemesi, millî kavramının gelişimi, tarih ve çağdaşlık arasında bağların sağlam şekilde kurulması ve en önemlisi Türk halklarının dünyaya sağlam şekilde kaynaşmasının sağlanması yolunda bir sanat okuludur. Onların eşsiz çalışmaları Azerbaycan Türklerinin millî ideal mefkûresinin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli değer arz etmektedir.

Kaynakça

- Barmanbay, A. (2019). “Celil Memmedkuluzade’nin Anamın Kitabı Piyesinde Azerbaycan İdeali”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, Ankara.
- Habibbeyli, İ. (13.07.2019). “Azerbaycancılık Kavramı”. *Edebiyat* (gazetesi), Bakü.
- Habibbeyli, İ. (2007). *Edebî-Tarihsel Yaddaş ve Modernite*. Bakü: Nurlan.
- Karayev, Y. (14-15-16.02.2002). “Millet Bilinci ve Etnik Hafıza-Azerbaycancılık”. *Azerbaycan* (gazetesi), Bakü.
- Karayev, Y. (1995). *Tarih: Yakından ve Uzaktan*. Bakü: Bilim Yayın Evi.
- Memmedkuluzade, C. (1984). *Eserler*. 3. cilt, Bakü: Azərneşr.
- Memmedkuluzade, C. (1985a). *Eserler*. 4. cilt, Bakü: Azərneşr.
- Memmedkuluzade, C. (1985b). *Eserler*. 6. cilt, Bakü: Azərneşr.
- Memmedli, Ş. (2011). “Ahıskalı Ömer Faik Numanzade’nin Edebi Kişiliği ve Bir Makalesi”. *Bizim Ahıska Kültür Dergisi*. 13.
- Nemanzade, O. F. (1992). *Seçilmiş Eserler*. Bakü: Yazıçı.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti*. Bakü: Bilim Yayınevi.
- Uygur, E. (2007). “Füyûzat ve Molla Nasreddin Dergilerinde Edebî Dil Tartışmaları”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 4. cilt.

Extended Summary

The formation and manifestation of national ideal in a new context in Azerbaijan began in the middle of the 19th century. Over time, it developed and acquired new and different qualities. This development has also two tendencies: 1. Turkism; 2. Azerbaijanism. Both trends are forms of manifestation of the national ideal in the social, political, cultural, legal, literary and artistic reality of Azerbaijan. As seen, the date of the formation of national ideology in the modern sense falls in the middle of the 19th century. However, this does not mean that in the past, people were deprived of national thoughts and feelings. Delving deeper into the history of Azerbaijan, we can see traces of national identity in the thoughts, actions and behavior of people, in literature and art.

The conception of the national ideal in Azerbaijani literature began to form in the middle of the 19th century and develop further at the beginning of the 20th century. In this direction, theoretically and practically, new achievements have been made. In the 1920's, the significance of the national ideal from the point of view of the native land and freedom increased and turned into a belief in achieving complete national independence. Art and literature came to the fore as a cultural tool, the expression of ideas and opinions for the development of the national consciousness of the people. During this period, Molla Nasreddinists under the leadership of the great writer, editor and publisher of the *Molla Nasreddin* magazine Jalil Mammadkuluzadeh, who provided exceptional services in the emergence of the sense of national identity of the Azerbaijani people in the 20th century, took on an unprecedented role in the emergence of the national ideal in social, literary and cultural environment of Azerbaijan. From the moment of publication of *Molla Nasreddin* magazine, the issue of educating a new generation, both young and old, has been seriously discussed on its pages. The main goal of the magazine's struggle was to improve the education of young people, replace old mullah schools with new ones, change teaching methods and content, help educate the population and prohibit corporal punishment in schools. The magazine often suggested that without a modern school, modern youth would not exist.

One of the main ideals of *Molla Nasreddin* and Mirza Jalil Mammadkuluzadeh was the establishment of national unity. The article notes that Jalil Mammadkuluzadeh put this issue on the agenda in columns "İttihat" (1908, No. 31), "Muslumanlar İttihadi" (1911, No. 13) and in other columns of the periodical. When considering the content of the feuilletons, it becomes clear that the feuilleton "İttihad" discusses the issue of aid to Tabriz, and the feuilleton "Union of Muslims" analyzes the contribution of Muslims to the solution of the problem "İttihad-i Muslimin" (the unification of Muslims) and their position in this matter. Jalil Mammadkuluzadeh wrote the feuilleton "Nation" (1917, No. 17) in 1917 after the October Revolution in Russia. The column mentions the struggle for independence that began in Finland, Ukraine and other countries immediately after this coup. It is noted that in the Caucasus countries the struggle is not fast and does not go in a positive direction. There are two reasons for this: lack of national unity between these peoples, especially Muslims; Conflict and lack of mutual trust

between the three largest peoples of the Caucasus. The author sarcastically and critically assesses this inaction as “kindness and humanity”.

In addition, the study mentions feuilletons by Jalil Mammadkuluzadeh on the topic of “traitorous intellectuals”. One of the problems that arose in national thought at the beginning of the 20th century and worried the patriotic intellectual community was the problem of “traitorous intellectuals”. This issue was also put on the agenda in Mirza Jalil’s feuilleton “Our educated”.

The “traitorous intelligentsia” was actually a group of “intellectuals” who spoke Russian, neglecting their native language, neglected and did not like folk traditions. Such educators were sharply criticized by Jalil Mammadkuluzadeh and other nationalist intellectuals who tried to wake them up, to integrate into the society to which they belonged, and benefit this society. In the study, the feuilleton “Love for the Motherland”, articles “Republic”, “Celebrations of freedom by Tbilisi Muslims”, dramas “Azerbaijan” and “Book of my mother” by Jalil Mammadkuluzadeh are examined in terms of idea and content. These writings are assessed as works devoted to the most pressing issues of that time. The author’s opinions about national awakening expressed in feuilletons and articles devoted to such issues as the spread of false claims that Muslims take a position against freedom, transformation of the national ideal into the idea of statehood, election of religious leaders, were based on optimism.

The article also examines the issue of national ideal in the works of Omer Faik Nemanzadeh, a writer who had a rich journalistic experience and was one of *Molla Nasreddin* magazine’s active staff members. Articles and feuilletons by Omer Faik Nemanzadeh, published in various magazines and newspapers of that period, are viewed from the point of view of national awakening and national struggle. For the enlightened future of the people, Omer Faik Nemanzadeh advised to get rid of ignorance and fight for the growth of the educated generation. In the articles “Our Pain and Medicine”, “Why We Don’t Claim Our Rights?” and in many other works by the author, the main problems of the nation and the primary solutions to these problems are analyzed. “The time of nationalism”, “Exam”, “Is it time for our national issues?”, “Our wishes”, “Who am I?”, “Nationalization” and other articles by the author were written with love for nation. In each of these articles, we see different wishes, suggestions and advice regarding the national awakening and development of the people.

In the study, along with the scientific researches presented in Azerbaijan on the analysis of the issue of the national ideal in “Molla Nasreddin” magazine and also in the works by Jalil Mammadkuluzadeh and Omar Faik Nemanzadeh, attention is drawn to the scientific researches conducted in Turkey on this issue. The article contains examples of them.

